

2.6. Сутність, особливості та основні етапи євразійської інтеграції

Переважаюча більшість науковців називає однією із закономірностей міжнародних відносин другої половини ХХ – початку ХХІ ст. динамічний розвиток міжнародної інтеграції у різних регіонах світу. Загалом інтеграція є наслідком і формою прояву інтернаціоналізації всього суспільного життя, однією з провідних тенденцій світового цивілізаційного розвитку, що прискорюється науково-технічним прогресом, поліпшенням інформаційного обміну, усвідомленням необхідності спільного

вирішення глобальних проблем сучасності³¹⁹. Відповідно існує думка, що інтеграційні процеси формують один з головних напрямів сучасного глобального розвитку³²⁰.

Змістом будь-якої інтеграції є формування нової спільності, певного цілісного утворення з упорядкованими, органічними відносинами між його елементами. Станом на сьогодні інтеграційні процеси досягли найбільшої глибини і найвищого рівня розвитку на європейському континенті: Європейський Союз перетворився на взірць для інших регіональних організацій світу. Сучасний ЄС характеризується ознаками, притаманними і федеративній державі, і конфедерації, і міжнародній організації, але разом з тим його зміст не вичерпує жодна з цих категорій у чистому вигляді.

За словами голови представництва Європейського Союзу в Україні Х. Мінгареллі, більш ніж шість десятиліть поспіль, від заснування Європейських співтовариств у 1957 р. і до сьогоднішнього дня, громадяни ЄС жили в безпрецедентному мирі, процвітанні та безпеці. Не можна не помітити контраст цього періоду з першою половиною ХХ ст., коли після двох світових воєн континент залишався спустошеним, розділеним і виснаженим. Для країн, які постійно воювали між собою, європейська інтеграція стала найуспішнішим мирним проектом в історії³²¹.

Водночас сьогодні ЄС переживає не найкращий період свого існування. На зміну одномірному зіткненню двох ворогуючих ідеологій у роки «холодної» війни прийшла багатомірна взаємодія політичних, національних, релігійних, культурних та соціально-економічних факторів, яка потребує абсолютно нових підходів для позитивного вирішення наявних проблем і суперечностей.

Інтеграційні процеси на пострадянському просторі мають свої особливості, найважливішою з яких слід, мабуть, вважати різновекторність. Курс на європейську інтеграцію та вступ до НАТО визначили ключовим пріоритетом зовнішньої політики країни Балтії, Грузія, Молдова та Україна. Йдучи цим шляхом, Естонія, Латвія, Литва 2002 р. вступили до Організації Північноатлантичного договору та 2004 р. до Європейського Союзу, Грузія, Молдова та Україна уклали 2014 р. угоди про асоціацію з ЄС включно з угодами про зони вільної торгівлі. Туркменістан послідовно сповідує політику нейтралітету. Решта пострадянських країн тією чи тією мірою задіяні в процесах євразійської інте-

³¹⁹ Політологічний енциклопедичний словник. – К., 1997. – С. 144–145.

³²⁰ Павлова Е.Б. Португалия и интеграционные процессы в современном мире: политические аспекты. – СПб., 2001. – С.4.

³²¹ Мінгареллі Х. Євросоюзу – 60 років. Яке майбутнє чекає на об'єднану Європу? 24.03.2017. – [Електронний ресурс]: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/03/24/7063557/>

грації, головним ідеологом і провідною рушійною силою якої виступає Російська Федерація.

Просування вперед проекту євразійської інтеграції багато в чому залежить від Росії, від її політичного та соціально-економічного розвитку. Будь-яка інтеграція зазвичай відбувається за двома алгоритмами: або за згодою всіх потенційних учасників об'єднання, як у випадку з ЄС, або ж шляхом насаджування інтеграційної моделі з боку сильнішого суб'єкта, який є потенційним ядром інтеграційних процесів, як у випадку з РФ. Росія послідовно намагається реінтегрувати пострадянський простір, ініціюючи різноманітні інтеграційні проекти й позиціонуючи себе в ролі безальтернативного центру євразійської інтеграції³²².

Дехто схильний вважати початком євразійської інтеграції створення 1991 р. на уламках СРСР Співдружності Незалежних Держав, проте чимало фахівців вважає, що така постановка проблеми є не зовсім коректною, бо СНД не ставила перед собою завдань інтеграційного спрямування³²³.

З перших кроків існування цієї організації в її рамках здійснювалися спроби запуску й активізації інтеграційних процесів на пострадянському просторі, які здебільшого ініціювалися РФ. У вересні 1993 р. у Москві глави дев'яти країн (Росії, Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Таджикистану, Узбекистану) підписали договір про утворення Економічного союзу, який ставив за мету створення умов для стабільного розвитку економік країн-членів, поетапне формування єдиного економічного простору, спільну реалізацію економічних проектів, вирішення економічних проблем³²⁴. Україна і Туркменістан, хоч і були на той момент учасниками СНД, від підписання документу ухилилися.

Низку документів інтеграційного характеру було прийнято в 1994 р.: Договір про створення єдиного економічного простору, Угоду про створення зони вільної торгівлі, Угоду про створення платіжного союзу країн-членів СНД³²⁵. Однак наприкінці 1994 р. стало зрозуміло,

³²² Кондратенко О. Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації. – К., 2017. – 607 с.

³²³ Винникова Р. В. Этапы евразийской интеграции // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Право. – 2016. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 34–39

³²⁴ Договір про створення Економічного союзу, 24.09.1993. – [Електронний ресурс]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_035

³²⁵ Киевич А.В., Король О.В. Евразийская интеграция: этапы становления и перспективы развития // Экономические науки. – 2016. – №1 (134). – С.123-129; Иванова Е.М. Евразийская интеграция: путь от СНГ к ЕАЭС // Российский внешнеэкономический вестник. – 2015. – № 6. – С.112–119.

що про реальне створення Економічного союзу в рамках СНД годі й думати, а підписані «інтеграційні» угоди залишаються «деклараціями про наміри». Головними причинами такого перебігу подій виявилися, з одного боку, слабкість Російської Федерації як головного рушія інтеграційних процесів на пострадянському просторі, з іншого, – системна економічна криза, що охопила всі країни СНД, розпад рубльової зони. Стримуючу антиінтеграційну роль зіграли неготовність більшості нових незалежних країн втрачати бодай частину щойно здобутого суверенітету, різне спрямування їх геополітичних намірів, а також вплив колективного Заходу в особі США та ЄС. Після розпаду СРСР його територія опинилась у фокусі уваги і конкурентної боротьби практично всіх основних акторів системи міжнародних відносин, включно з Китаєм.

Причини невдач інтеграційних починань у рамках СНД містилися й у різному баченні учасниками суті та принципів функціонування нового утворення. Росія вбачала в СНД перехідний етап на шляху до реінтеграції пострадянського простору, натомість для решти країн-членів СНД слугувала засобом досягнення національної незалежності та зміцнення державності³²⁶.

Відтак, ідея євразійської інтеграції продовжила існування поза рамками СНД. Одним з її послідовних прихильників був президент Казахстану Н. Назарбаєв. 1994 р., виступаючи в Московському державному університеті, він висунув ініціативу більш тісної економічної співпраці на пострадянському просторі³²⁷. У тому ж році було розроблено перший інтеграційний проект «Про формування Євразійського Союзу Держав». Йшлося про інтеграцію країн пострадянського простору на взаємовигідній економічній основі поза рамками СНД.

Першим реальним кроком на шляху євразійської інтеграції було підписання 1995 р. «Угоди про Митний союз» між Російською Федерацією та Республікою Білорусь, до якої приєдналася Республіка Казахстан. У 1996 р. було підписано «Договір про поглиблення інтеграції в економічній та гуманітарній сферах» за участі Росії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану та Таджикистану. Договір ставив за мету створення Співдружності інтегрованих держав, формування спільних органів управління інтеграційними процесами. 1999 р. ці ж п'ять країн уклали «Договір про Митний союз та Єдиний економічний простір», який визначив цілі, принципи, механізм функціонування Митного союзу,

³²⁶ Дорошко М.С. Митний союз і Єдиний економічний простір як російські геополітичні проекти // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2011. – Вип. 17. – С. 66–69.

³²⁷ О Союзе. Хронология развития. 1994 / Сайт Евразийского экономического союза. – [Электронный ресурс]: <http://eaeunion.org/#about-history>

етапи його формування³²⁸. Утім, через неготовність країн, які підписали згадані документи, втрачати власний суверенітет, а також в силу суперечностей політичного та економічного характеру між учасниками, реальні інтеграційні процеси у цих форматах у 1990-х рр. так і не розпочалися.

2000 р. Митний союз, започаткований у 1995 р., трансформувався в Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС). Договір про заснування ЄврАзЕС підписали ті ж п'ять країн: Росія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан. У 2006 р. до них приєднався шостий учасник – Узбекистан.

Утворення ЄврАзЕС обґрунтовувалося близькістю культур, спільністю історичних доль, тривалими добросусідськими відносинами, єдиним географічним простором та схожістю геополітичних інтересів його учасників³²⁹. Проте цього виявилось замало: значних успіхів та здобутків новостворений союз не продемонстрував.

Тим часом Москва, виходячи з власних інтересів, не полишала намірів стимулювати інтеграцію на пострадянському просторі. Процес прискорився після обрання 2000 р. президентом РФ В. Путіна, виявившись, зокрема, у намірі створити Єдиний економічний простір. Одним з його учасників, за задумом ініціаторів, мала стати Україна. Новий інтеграційний проект було започатковано 23 лютого 2003 р. у Москві, коли президенти України, Білорусі, Росії, Казахстану домовилися підготувати до вересня 2003 р. угоду про формування ЄЕП, підписавши спільну заяву.

Проте від самого початку процесу сторони мали різне стратегічне бачення майбутнього об'єднання. Якщо для України, яка на той момент проголосила пріоритетом зовнішньої політики європейську інтеграцію, найважливішим елементом ЄЕП було запровадження зони вільної торгівлі без вилучень і обмежень, то Російська Федерація ставила за мету досягнення повної економічної інтеграції аж до запровадження єдиної валюти.

В Україні розгорнулися дискусії між прихильниками формування ЄЕП та його противниками, які в проекті Єдиного економічного простору побачили загрозу для європейського курсу країни та підпорядкування національних інтересів імперським прагненням Кремля. Незважаючи на активне несприйняття проекту ЄЕП значною частиною політичної еліти та громадянського суспільства, президент Л. Кучма разом з президентами Росії, Казахстану та Білорусі 19 вересня 2003 р. в Ялті

³²⁸ Винникова Р. В. Указ. соч. – С. 35.

³²⁹ Кондратенко О. Зазнач. твір. – С. 330.

на саміті СНД підписав Угоду про формування Єдиного економічного простору. 20 квітня 2004 р. Верховна Рада України 266 голосами ратифікувала цей документ, щоправда із застереженням: «Україна братиме участь у формуванні та функціонуванні ЄЄП у межах, що відповідають Конституції України». Проти ратифікації голосували депутати від опозиційних фракцій. Того ж дня угоду ратифікувала Державна Дума РФ³³⁰.

Після обрання президентом України в грудні 2004 р. В. Ющенко офіційна позиція Києва щодо ЄЄП змінилася. Київ продовжував наполягати на тому, що його участь в ЄЄП має бути обмежена лише зоною вільної торгівлі та не повинна суперечити курсу на євроінтеграцію. Впродовж 2005–2006 рр. відбулося декілька раундів безрезультатних переговорів та дискусій щодо участі України в ЄЄП, паралельно Росія намагалася чинити тиск через антидемпінгові розслідування, торговельні обмеження, газові війни, підтримку проросійських політичних сил. Зрештою, після вступу України до Світової організації торгівлі в травні 2008 р., тема Єдиного економічного простору в публічному просторі України втратила актуальність.

Після фактичної відмови Києва брати участь в інтеграційних проєктах під орудою Москви ці процеси на пострадянському просторі продовжувалися без України. 6 жовтня 2007 р. було підписано Договір про створення єдиної митної території та формування Митного союзу між Росією, Білоруссю і Казахстаном й Договір про Комісію Митного союзу. Порядок формування Комісії та її повноваження вже носили наднаціональний характер. Згодом було підписано ще кілька міжнародних договорів, що сформуvalи міжнародно-правові підвалини Митного союзу: 25 січня 2008 р. – Угоду про Єдине митне тарифне регулювання, 27 листопада 2009 р. – Договір «Про Митний кодекс Митного союзу». 31 липня 2011 р. Митний союз почав функціонувати в повному обсязі.

Митний союз став першим реально функціонуючим інтеграційним об'єднанням на пострадянському просторі з єдиною системою товарно-цінового і нетарифного регулювання, єдиною митною територією та єдиним митним законодавством. У межах Союзу було скасовано митний контроль, встановлено єдиний митний тарифний збір на зовнішніх кордонах країн-членів, тобто запроваджено єдину зовнішньоторговельну політику щодо третіх країн³³¹.

Наступною формою інтеграції учасників Митного союзу стало формування Єдиного економічного простору. До спільної митної території додавалися: вільний рух капіталів, послуг та робочої сили, узгоджена

³³⁰ Бульвінський А. Проект Єдиного економічного простору: російське та українське бачення // Віче. – 2009. – №18. – С.14–17.

³³¹ Кондратенко О. Зазнач. твір. – С. 336.

макроекономічна політика, гармонізація та уніфікація національних законодавств. У грудні 2010 р. було підписано одразу сімнадцять базових міжнародних договорів, що створили основу для початку функціонування Єдиного економічного простору. Пакет документів набув чинності з 1 січня 2012 р. У правовому сенсі це означало початок переходу від традиційного міждержавного співробітництва до формування наднаціонального об'єднання, якому держави-члени передають частину свого суверенітету³³².

18 листопада 2011 р. президенти країн-учасниць Митного союзу та Єдиного економічного простору підписали Договір про Євразійську економічну комісію, створену як єдиний постійно діючий регулювальний орган. Комісія наділялася наднаціональними повноваженнями у сферах митно-тарифного та технічного регулювання, встановлення торгівельних режимів щодо третіх країн, конкурентної, макроекономічної, енергетичної політики. Того ж дня було підписано Декларацію про євразійську економічну інтеграцію, що ставила за мету завершення до 1 січня 2015 р. кодифікації міжнародних договорів, які утворювали нормативно-правову базу Митного союзу та Єдиного економічного простору. На цій основі планувалось утворити Євразійський економічний союз (ЄАЕС).

Шлях до Євразійського економічного союзу виявився непростим. Загалом концепція економічної інтеграції, заснована на ідеї об'єднання економік країн колишнього СРСР через відновлення втрачених зв'язків та вирішення проблем технологічної та виробничої відсталості, мала підтримку як політичних еліт, так і більшості населення Російської Федерації, Казахстану та Білорусі. Фактично інтеграція базувалася на ідеї певного «промислового реваншу», на прагненні спільними зусиллями підвищити економічне значення пострадянських країн у світовій економіці³³³. Утім, практична реалізація інтеграційних прагнень зіштовхнулась із серйозними проблемами та суперечностями між учасниками процесу. Казахстан та Білорусь у поглибленні інтеграційних процесів та в їхньому виведенні на якісно вищий рівень керувалися суто економічною логікою й мотивами, сподіваючись на зростання товарообігу між країнами, розширення ринків збуту, збільшення виробництва продукції. Казахстан, окрім усього іншого, розраховував транспортувати свою експортну продукцію через територію Росії за внутрішніми росій-

³³² Нешатаева Т.Н. К вопросу о создании Евразийского союза: интеграция и наднационализм. 07.05.2015. – [Электронный ресурс]: <http://отрасли-права.рф/article/2747>

³³³ Акимбеков С. Евразийский большой вопрос // Центр Азии. – 2014. – № 1 (89). – [Электронный ресурс]: <https://www.asiakz.com/evraziyskiy-bolshoy-vopros>

ськими тарифами, а Білорусь прагнула отримувати російські енергоносії без сплати мит.

Для Росії, крім суто економічних питань, важливе значення мали геополітичні й гео економічні інтереси, зокрема, прагнення взяти під свій контроль ключові економічні активи в пострадянських країнах та залучення до об'єднання слабких та неготових до інтеграції країн: Вірменії, Киргизстану, Таджикистану і навіть аж ніяк не пострадянської Сирії. Москва нав'язувала вигідні лише їй рішення та повною мірою контролювала наднаціональні структури. Митний кодекс у межах Митного союзу на 92% копіював російський митний кодекс, 84% працівників Євразійської економічної комісії були громадянами Російської Федерації³³⁴.

Негативний вплив на інтеграційні процеси здійснювали структурні відмінності національних економік, їхній асиметричний характер, різний рівень державного регулювання та соціального патерналізму. Як наслідок, між учасниками постійно виникали серйозні суперечності, а економічна співпраця демонструвала значні дисбаланси між сторонами на користь РФ. Так, російський експорт до Казахстану зріс з 11 млрд дол. у 2010 р. до 18 млрд дол. у 2013 р., натомість експорт Казахстану за цей час практично не змінився, залишившись на рівні близько 6 млрд дол. на рік. Казахстан став імпортувати майже 40% обсягу всього російського невіськового машинобудівного експорту³³⁵.

Незважаючи на труднощі й проблеми, після тривалих переговорів Росія, Казахстан та Білорусь 29 травня 2014 р. підписали Договір про Євразійський економічний союз. Це – складний за структурою і доволі об'ємний міжнародний документ, що складається з 4 частин, 28 розділів, 118 статей та 33 додатків³³⁶.

Договір декларує формування союзу, у рамках якого забезпечується вільний рух товарів, послуг, капіталів та робочої сили, проведення скоординованої, узгодженої або єдиної економічної політики у визначених сферах та засновує органи ЄАЕС: Вищу Євразійську економічну раду, Євразійську міжурядову раду, Євразійську економічну комісію, Суд ЄАЕС. Крім того, документ визначає принципи діяльності об'єднання, серед яких: повага до загально визначених норм міжнародного права, включно з принципами суверенної рівності держав та

³³⁴ Иконников А. Таможенное добро // Центр Азии. – 2014. – № 1 (89). – [Электронный ресурс]: <https://www.asiakz.com/tamozhennoe-dobro>

³³⁵ Акимбеков С. Указ. соч.

³³⁶ Договор о Евразийском экономическом союзе. – [Электронный ресурс]: <https://docs.eaeunion.org/Pages/DisplayDocument.aspx?s=bef9c798-3978-42f3-9ef2-d0fb3d53b75f&w=632c7868-4ee2-4b21-bc64-1995328e6ef3&l=540294ae-c3c9-4511-9bf8-aaf5d6e0d169&EntityID=3610>

їхньої територіальної цілісності, повага до особливостей політичного устрою країн-членів, взаємовигідне співробітництво та рівноправність, дотримання принципів ринкової економіки та добросовісної конкуренції тощо.

Юридично ЄАЕС за участі Білорусі, Казахстану та Російської Федерації розпочав своє функціонування з 1 січня 2015 р. З 2 січня 2015 р. до союзу приєдналася Вірменія, з 12 серпня 2015 р. – Киргизстан.

ЄАЕС стратегічно запланований як перший етап формування Євразійського союзу (ЄАС). Саме ЄАС має стати багатофункціональною (в ідеалі – універсальною) організацією – наднаціональним, побудованим на формально рівноправних засадах об'єднанням пострадянських країн. За стратегічним задумом Кремля, Євразійський союз має, по суті, стати Російською неоімперією з відповідними геопросторовими структурами для забезпечення політичного, економічного та культурно-інформаційного латентного домінування «центру» (РФ) над «периферією» (рештою країн-членів). Як вважають у Росії, проект ЄАС у разі його реалізації надасть змогу РФ досягнути реального статусу одного з «полюсів» сучасного світу, забезпечити її імперську могутність, спроможність повноцінної конкуренції на світових ринках товарів і послуг, отримати вигоди від ролі «мосту» між Євросоюзом і Азійсько-Тихоокеанським регіоном³³⁷.

Відповідно до планів Кремля, ЄАС мав би бути створений до 2025 р. До його складу, крім наявних учасників, мали б бути залучені інші країни пострадянського простору, зокрема Таджикистан, Узбекистан, Молдова, Україна. Враховуючи небажання більшості пострадянських країн повертатися під контроль РФ на шкоду власним національним інтересам, російське керівництво реалізує комплексну програму примусового залучення вказаних країн до процесів євразійської інтеграції. Ця програма включає такі напрями: збереження економічної залежності пострадянських країн від Росії; руйнування базових принципів державності та національної самоідентифікації; посилення політичного впливу РФ на пострадянському просторі через підтримку політичних партій та рухів проросійського спрямування; нав'язування ідей щодо наявності спільних загроз для країн регіону з метою втягування їх до власних військово-політичних союзів та розміщення на їхній території російських військових баз³³⁸.

³³⁷ Гольцов А. Г. Геополітика Російської Федерації в пострадянському просторі // Наукові праці МАУП. Політичні науки. – 2015. – Вип. 44. – С. 17–24.

³³⁸ Евразийская интеграция как глобальный геополитический проект России: его сила и слабость. 22.12.2012. – [Електронний ресурс]: <https://hvylya.net/analytics/geopolitics/evraziyskaya-integratsiya-kak-globalnyiy-geopoliticheskiy-proekt-rossii-ego-sila-i-slabost.html>

Оцінюючи чотирирічний період діяльності ЄАЕС, важко побачити позитивну динаміку в розвитку об'єднання. Фахівці Російської ради з міжнародних справ у доповіді «Зовнішня політика Росії: погляд у 2018 рік» скромно зазначають, що пріоритетом головування Росії в ЄАЕС у 2018 р. є скасування вилучень та обмежень у торгівлі, підтримка експорту та інновацій, розвиток агропромислового комплексу. При цьому, вказуючи на наявність багатьох суперечностей всередині ЄАЕС, російські експерти роблять висновок, що швидкі результати інтеграції вже вичерпано, а кожне нове досягнення буде вимагати значних зусиль у міждержавній кооперації³³⁹. Підсумовуючи доповідь, вони зазначають, що найважливішим невіршеним завданням Росії щодо пострадянського простору залишається створення моделі соціально-економічного та політичного розвитку, привабливої для сусідів РФ і спроможної стримувати їхні прагнення інтегруватися в інші геоекономічні або геополітичні конструкції. Особливо складно реалізовувати на практиці цей підхід стало після запровадження з 2014 р. країнами Заходу низки економічних санкцій проти Росії³⁴⁰.

Видаючи бажане за дійсне, Росія намагається штучно підвищувати популярність та міжнародний авторитет ЄАЕС. З цією метою в травні 2015 р. було підписано Угоду про вільну торгівлю між ЄАЕС та В'єтнамом. В інформаційний простір постійно вкидаються ідеї про райдужні перспективи співпраці ЄАЕС з Туреччиною, Сербією, Сінгапуром, Індонезією, Таїландом, Камбоджею, охопленою війною Сирією, країнами АСЕАН тощо. Водночас нинішні учасники об'єднання, зокрема Білорусь та Казахстан, періодично висловлюють невдоволення економічною політикою РФ через те, що білоруським та казахським товарам дедалі важче конкурувати з дешевою російською продукцією³⁴¹.

Євразійська економічна комісія ледве встигає вирішувати конфліктні ситуації, що виникають одна за одною. Білорусь не влаштовують численні вилучення з начебто єдиних для всіх членів Союзу митних правил. У Мінську впевнені, що створити спільний ринок товарів і послуг через наявність численних нетарифних бар'єрів не вдалося. Казахстан активно співпрацює як із Заходом, так і з Китаєм. У Казахстані почалося поетапне переведення казахського алфавіту з кирилиці на латиницю, яке планується завершити до 2025 р. Стримують євра-

³³⁹ Кортунов А.В. Внешняя политика России: взгляд в 2018 год : прогнозный доклад Российского совета по международным делам: доклад № 36/2017 / А.В. Кортунов, И.Н. Тимофеев. – М., 2017. – 28 с. – [Электронный ресурс]: <http://russiancouncil.ru/papers/Russia2018Report.pdf>

³⁴⁰ Там же.

³⁴¹ Кондратенко О. Зазнач. твір. – С.357.

зійську інтеграцію і санкції Заходу проти Росії та російські економічні контрзаходи у відповідь, які Москва вводить, не порадившись з країнами-партнерами по ЄАЕС.

Координація монетарної політики здійснюється на низькому рівні. Тільки у двосторонній торгівлі з Росією переважає використання російського рубля, у решті випадків країни торгують з використанням американської валюти. І найголовніша проблема – відсутність спільних цінностей, які могли б служити основою для об'єднання. ЄАЕС тримається або на військовому факторі, або на російських грошах чи енергоресурсах³⁴².

Наприкінці 2018 р. розгорілася чергова суперечка між Російською Федерацією та Республікою Білорусь з приводу умов постачання та цінової політики на російські енергоносії. Москва поставила Мінськ перед вибором: або припинення фінансової допомоги в розмірі 10 млрд дол. на рік, або поглиблення інтеграції економічних і політичних систем Росії та Білорусі в рамках Союзної держави. Причина конфлікту полягає в намірі РФ здійснити «податковий маневр», який призведе до запровадження 30% мита на нафту, яку Росія постачає до Білорусі. Кремль заявляє про готовність компенсувати втрати білоруської сторони за умови реальної побудови Союзної держави, включаючи запровадження єдиної валюти, формування єдиної митної служби, судової системи, рахункової палати, узгодження законодавства, проведення єдиної податкової і цінової політики та політики в галузі тарифоутворення. Президент Білорусі О. Лукашенко розцінив дії керівництва РФ як шантаж і загрозу незалежності для своєї країни³⁴³.

Складність, суперечливість, заплутаність, присутні в євразійській інтеграції, нагромадження великої кількості різноманітних угод та інших правових документів, існування багатьох міжнародних організацій, які мають уособлювати інтеграційні процеси, зумовили різні підходи до періодизації інтеграційних процесів на пострадянському просторі.

На думку Т. Ісаченко, доцільно виділити інституційний етап, який характеризується утворенням ЄврАзЕС, підписанням угод про Єдиний економічний простір і Митний Союз, і етап реальної інтеграції, коли власне розпочалася діяльність Євразійського економічного союзу³⁴⁴.

³⁴² Фаляхов Р. Развал империи: Евразийский союз идет по пути СССР. 04.01.2018. – [Электронный ресурс]: <https://www.gazeta.ru/business/2017/12/25/11535446.shtml>

³⁴³ Паливода А. Примус до інтеграції // Дзеркало тижня. – 2018. – № 49. – 21–27 грудня.

³⁴⁴ Ісаченко Т. Эволюция евразийской интеграции: перспективы и риски. 12.03.2015. – [Электронный ресурс]: <https://www.ictsd.org/bridges-news/мосты/news/эволюция-евразийской-интеграции-перспективы-и-риски>

Є. Іванова вважає за доцільне розпочинати періодизацію євразійської інтеграції з моменту створення СНД, виділяючи такі етапи: 1) зародження економічної інтеграції у рамках СНД; 2) створення Митного союзу та Єдиного економічного простору; 3) формування Євразійського економічного союзу³⁴⁵.

На нашу думку, в історії євразійської інтеграції доцільно, взявши за основу підхід Р. Вінникової³⁴⁶, виділити наступні етапи:

1. *1995–2006 рр.* Період зближення політичних позицій, пошук узгоджених моделей інтеграції, початок формування правової бази, здебільшого рамкового характеру, а також створення ЄврАзЕС – міжнародної організації, що ставила за мету сприяння інтеграційним процесам, проте не володіла наднаціональними повноваженнями.

2. *2007–2009 рр.* Передінтеграційний період, під час якого було прийнято рішення про створення єдиної митної території, визначені терміни її формування, удосконалювалась договірно-правова база Митного союзу і створено Комісію Митного союзу – першого органу з наднаціональними повноваженнями.

3. *2010–2011 рр.* Початок функціонування Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану, формування єдиної митної території, початок практичної діяльності органу з наднаціональними повноваженнями – Комісії Митного союзу.

4. *2012–2014 рр.* Період, коли учасники Митного союзу (Білорусь, Казахстан та Російська Федерація) сформували Єдиний економічний простір, і розпочала свою діяльність Євразійська економічна комісія як орган наднаціонального регулювання.

5. *З 1 січня 2015 рр. до цього часу.* Початок функціонування Євразійського економічного союзу як повноцінної міжнародної наднаціональної організації.

Євразійська інтеграція в процесі свого розвитку виявляє деякі особливості, які, на наш погляд, є притаманними не всім інтеграційним проектам, а саме їй. Перша з них полягає в тому, що створення ЄАЕС є пріоритетом зовнішньої політики РФ. Це об'єднання необхідне Росії для подальшого закріплення впливу на пострадянському просторі за умов жорсткої геополітичної, гео економічної, безпекової й навіть цивілізаційної конкуренції зі США, ЄС, Китаєм, яку Росія фактично не має реальних шансів витримати.

ЄАЕС, за задумом правлячої еліти РФ, покликаний реанімувати інтеграцію Євразії після двох попередніх проектів, що виявилися невда-

³⁴⁵ Іванова Е. М. Указ. соч. – С.114–117.

³⁴⁶ Вінникова Р. В. Указ. соч. – С. 36.

лими: Російської імперії та СРСР. «Збирання земель» у межах новоствореного ЄАЕС необхідно РФ передусім для реалізації стратегії повернення її могутності на міжнародній арені, хоча б частково наближеної до тої, якою володів СРСР. Кремль розраховує, створивши окремий центр сили та впливу майбутньої багатопольярної системи, вести діалог у міжнародних структурах не лише від свого власного імені, а від імені Євразійського союзу³⁴⁷. В умовах розвитку інтеграційних процесів у багатьох регіонах світу створення власної інтеграційної організації дає можливість Росії продемонструвати світові відновлення могутності та здатності трансформувати як євразійський простір, так і світовий порядок загалом.

При цьому, однак, необхідно враховувати, що, демонструючи амбіції стати окремим центром сили в системі міжнародних відносин, Росія перебуває фактично в міжнародній ізоляції, має відсталу економіку сировинного спрямування, не здатну до інновацій, цурається елементів правової держави, а свою економічну відсталість та ідеологічну слабкість намагається компенсувати ядерним шантажем та тотальним ігноруванням норм міжнародного права. Деякі експерти вказують, що серйозною перешкодою для розвитку російських інтеграційних проєктів стала маргіналізація Росії після приєднання Криму, вторгнення до України та погіршення відносин із Заходом³⁴⁸.

В. Іноземцевев зазначає³⁴⁹, що сучасна Росія повністю втратила стратегічне бачення економічного розвитку. Найважливішим завданням В. Путіна є підтримка status quo, який дозволяє експлуатувати наявну ресурсну базу, спрямовуючи отримані кошти на зміцнення бюрократичної структури та на збагачення самого себе і свого найближчого оточення. Більшість обіцянок, даних на найвищому рівні, не виконуються і не будуть виконані (так, наприклад, президент РФ уже шість разів переносив терміни «входження Росії до п'ятірки найбільших економік світу»; давно забуті наміри перетворити рубль на одну з вільно конвертованих валют; мало надій на технологічні прориви; зростання економіки практично зупинилося).

Політика російського правлячого класу після анексії Криму вказує на те, що амбітні економічні цілі забуті: влада зосереджена на збере-

³⁴⁷ Кондратенко О.Ю. Євразійський економічний союз – новий геополітичний проєкт Російської Федерації // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2016. – № 127. – С. 44.

³⁴⁸ Іноземцев В. Торговля иллюзиями: что не так с евразийской интеграцией. 12.02.2019. – [Электронный ресурс]: <http://mirperemen.net/2019/02/torgovlya-illyuziyami-chto-ne-tak-s-evrazijskoj-integraciej/>

³⁴⁹ Іноземцев В. Російська економічна стратегія: необхідні та вірогідні кроки. 20.05.2018. – [Электронный ресурс]: http://www.r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=66507&lang=ukr

женні досягнутого. З огляду на те, що системні виклики для російської економіка, починаючи від технологічного відставання від Заходу і закінчуючи наростанням інфраструктурних проблем та скороченням обсягів видобутку нафти, лежать за межами традиційного для Кремля «горизонту планування», розрахованого на 5–6 років, можна не сумніватися, що «економічний дрейф», в який лягла Росія, це «серйозно і надовго»³⁵⁰.

Тому й не дивно, що, хоч за формою організації інтеграційних процесів ЄАЕС намагається копіювати ЄС, за змістом євразійська інтеграція нагадує скоріше Раду економічної взаємодопомоги, яка в роки «холодної війни» об'єднувала країни соціалістичного табору.

Слід відзначити відсталість, слабкість, сировинний характер економік, нерівномірність соціально-економічного розвитку, асиметричність економічного потенціалу та масштабу країн, які входять до ЄАЕС. За деякими оцінками на долю РФ припадає близько 87% ВВП та 83% населення ЄАЕС. Для порівняння – економіка Німеччини складає 15,8% ВВП та лише 6% населення ЄС³⁵¹.

ЄАЕС є забюрократизованою інституцією, яка вимагає від учасників довготермінового погодження позицій з будь-якого питання. Його конкурентоспроможність обмежено низьким ступенем диверсифікації економік членів, а також незначною часткою внутрішнього товарообігу³⁵². Так, за даними Євразійської економічної комісії, за час існування об'єднання внутрішній товарообіг фактично не зріс. 2015 р. він склав 13,5%, за 2016–2017 рр. зріс до 14,6%, а 2018 р. знову знизився до 13,5%³⁵³.

Рівень взаємної торгівлі в ЄАЕС є нерівномірним. Для головного рушії євразійської інтеграції – Російської Федерації, – доля країн ЄАЕС у структурі товарообігу за 2018 р. становить 8,3%; для Казахстану – 20,4%; для Вірменії – 28,8%; для Киргизстану – 35,1%. Найбільшою мірою економічними зв'язками з країнами ЄАЕС пов'язана Білорусь: у структурі зовнішньої торгівлі цієї країни вони становлять 50,8%³⁵⁴. Частка Російської Федерації у взаємному експорті країн ЄАЕС за 2018 р. становить

³⁵⁰ Іноземцев В. Знач. твір.

³⁵¹ Кондратенко О.Ю. Знач. твір. – С. 47.

³⁵² Гончарук А. Євразійські інтеграційні проекти Росії та Китаю: порівняльний аналіз. 11.02.2018. – [Електронний ресурс]: http://www.r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=59890&lang=ukr

³⁵³ Аналитические материалы / Сайт Евразийской экономической комиссии. – [Електронний ресурс]: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Pages/default.aspx

³⁵⁴ Об итогах взаимной торговли товарами Евразийского экономического союза. Январь – декабрь 2018 года. – [Електронний ресурс]: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Documents/2018/Analytics_I_201812.pdf

близько 65%, Білорусі – 23%, Казахстану – 10%, Вірменії і Киргизстану – по 1%. У взаємному імпорті питома вага країн є наступною: Російська Федерація – 33%, Білорусь – 39%, Казахстан – 23%, Вірменія і Киргизстан – по 3%³⁵⁵. Ці цифри не йдуть ні в яке порівняння з Європейським Союзом, де частка внутрішнього товарообігу між країнами-членами складає близько 2/3. При цьому для всіх країн Євросоюзу цей показник перевищує 50%, тоді як доля внутрішньої торгівлі для невеликих країн-членів ЄС складає до 70%³⁵⁶.

За умов, коли політична складова ЄАЕС превалює над економічною, Росія має достатньо як економічних, так і політичних важелів впливу для тотального контролю над організацією. Кремль мало зважає на інтереси інших учасників. Підтвердженням цього є той факт, що Росія не враховувала інтереси членів ЄАЕС, коли з 2014 р. неодноразово в односторонньому порядку запроваджувала санкції проти України, ЄС, США та інших країн, зупинила з 1 січня 2016 р. транзит українських товарів до країн Центральної Азії, не кажучи вже про анексію Криму та інші зовнішньополітичні авантюри Кремля. Для інших учасників ЄАЕС участь в об'єднанні є радше питанням виживання через критичну залежність від РФ у багатьох сферах.

Так, умовами існування збиткової білоруської економіки та утримання соціальної сфери є російські дотації, адже найбільшими джерелами поповнення бюджету Білорусі є:

– переробка російської нафти й продаж за кордон нафтопродуктів. У загальному обсязі експорту товарів з Росії в Білорусь поставки нафти й нафтопродуктів становлять близько 30% (у першому півріччі 2018 р. цей показник зріс до 37%). При цьому вражають обсяги такого експорту: щороку Білорусь одержує від Росії 24 млн т. нафти, хоча для власних потреб їй необхідно лише 6 млн т. Решта нафти переробляється та екпортується, зокрема й до України³⁵⁷;

– пряме і опосередковане російське субсидування білоруської економіки, що триває вже чверть століття. За даними журналу «Forbes», щороку обсяги підтримки білоруської економіки з боку Москви є співвідносними із загальним обсягом дотацій усіх регіонів РФ з федерального бюджету. МВФ оцінює загальну підтримку білоруської економіки з боку РФ у 106 млрд дол. лише за період 2005–2015 рр., тобто по 10,6 млрд дол. на рік³⁵⁸.

³⁵⁵ Там же.

³⁵⁶ Лунин Э.А. Особенности торговых взаимоотношений стран ЕС // Мировая экономика и международные экономические отношения. – 2009. – №6 (55). – С.382–386.

³⁵⁷ Паливода А. Українські наслідки капітуляції Лукашенка // Дзеркало тижня. – 2018. – 6–12 жовтня.

³⁵⁸ Там само.

Казахстан зацікавлений у забезпеченні надійного транзиту через російську територію енергоносіїв та іншої експортної продукції. Крім цього, Казахстан через участь в ЄАЕС намагається балансувати між Росією та Китаєм, вплив якого у Середньоазійському регіоні дедалі посилюється. Водночас під впливом російської агресії проти України політична еліта Казахстану почала чітко усвідомлювати, що значна кількість етнічних росіян, які проживають у цій країні, становлячи більшість населення в її північних областях, у будь-який момент може слугувати приводом для Кремля виступити на «захист російськомовних громадян».

Для Вірменії Росія є гарантом суверенітету та фактично єдиним союзником у врегулюванні нагірно-карабаського конфлікту з Азербайджаном. Ключові сектори вірменської економіки перебувають під контролем або у власності російського бізнесу: залізниця, електричні та комунікаційні мережі, низка енергетичних та промислових об'єктів, «Газпром» забезпечує постачання та розподіл газу. На Росію припадає 96,5% торгівлі Вірменії з країнами ЄАЕС. Багато в чому саме монополізм і свавілля російських компаній призвели до протестного руху проти підвищення тарифів на електроенергію влітку 2015 р. Намагання Вірменії диверсифікувати постачання газу шляхом будівництва газопроводу з Ірану чи розширити транспортну інфраструктуру через будівництво залізниці з Ірану до Грузії, фактично блокується російською стороною³⁵⁹.

Залежність від Москви змусила Єреван восени 2013 р. відмовитися від підписання Угоди про асоціацію з ЄС та вступити до ЄАЕС. Під час підготовки до цього кроку керівництво Вірменії акцентувало увагу не так на вигодах від членства в євразійському проекті, як на негативних наслідках (зокрема, й військово-політичних), які могла б зазнати держава у разі відмови від приєднання до цього об'єднання³⁶⁰.

Найбідніший учасник ЄАЕС – Киргизстан – через участь в об'єднанні розраховує отримувати від РФ фінансово-економічну допомогу та намагається захиститися від економічного тиску з боку Китаю.

Росія щорічно спрямовує на підтримку державного бюджету Республіки Киргизстан 30 млн дол. Москва списала Бішкеку борг у розмірі 240 млн дол. за раніше наданими кредитами. Це дозволило Киргизстану, значно знизивши суму зовнішнього боргу, вирішити ряд

³⁵⁹ Иноземцев В. Экономика Армении: вызовы и перспективы. 03.07.2017. – [Электронный ресурс]: <http://golosarmenii.am/article/55384/ekonomika-armenii-vyzovy-i-perspektivy#>

³⁶⁰ Аналіз стану та перспектив розвитку євразійського економічного об'єднання. 26.08.2014 / Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень Борисфен Інтел. – [Електронний ресурс]: <http://bintel.com.ua/uk/article/eazs/>

соціальних проблем. Також у рамках двосторонньої співпраці 2017 р. російською стороною було виділено 200 млн дол. на адаптацію республіки до умов ЄАЕС. Ще 500 млн дол. Росія виділила в рамках Киргизько-російського фонду розвитку. Позитивно на розвиток економіки Киргизстану впливають безмитні поставки нафти з РФ. Відповідний указ президент Росії підписав на початку 2017 р. Близько 100 млрд рублів було вкладено Росією в газову галузь Киргизстану. Це дозволило на 38% збільшити забезпечення республіки блакитним паливом. Суттєвий внесок Росія робить у військово-технічне співробітництво, поставляючи на безоплатній основі бойову техніку і озброєння та готуючи військових фахівців для киргизької армії³⁶¹.

Слід зазначити, що на сучасному етапі процеси євразійської інтеграції вступають у пряму суперечність з ініціативою Китайської Народної Республіки «Один пояс, один шлях», зокрема щодо впливу на регіон Центральної Азії. При цьому можна впевнено констатувати, що можливості РФ виглядають досить обмеженими порівняно з тим, що вже пропонує й готовий запропонувати Пекін.

Для прикладу, статутний капітал Євразійського банку розвитку (головного фінансового інституту ЄАЕС) складає 7 млрд дол. А статутний капітал створеного Пекіном Азійського банку інфраструктурних інвестицій – 100 млрд дол. Крім цього, існує Фонд «Шовкового шляху» КНР у розмірі 40 млрд дол. Таким чином фінансові можливості Пекіну на цьому конкретному напрямі перевищують можливості Москви у двадцять разів³⁶². На відміну від Росії, яка намагається залучити країни Центральної Азії до власних інтеграційних процесів в економічній та військово-політичній сферах, Китай робить ставку на двосторонню економічну співпрацю за широким спектром напрямів. Це сприяє підвищенню суб'єктності країн регіону та слугує для них серйозним захистом від російської експансії. Китай є найважливішим економічним партнером країн Центральної Азії, а також головним імпортером енергоносіїв з регіону.

За повідомленнями китайського агентства новин «Сінхуа», експорт нафти з Казахстану до Китаю у 2017 р. виріс до 10 млн т. (загалом 2017 р. Казахстан видобув близько 86 млн т. нафти), а кількість компаній-експортерів нафти з Казахстану до Китаю за останні роки збільшилася більш ніж у чотири рази. Також на Казахстан припадає понад 60% китайського імпорту урану. Туркменістан щорічно постачає до Китаю понад 30 млрд м³ газу, його частка в імпорті до Китаю трубопровідного природного газу 2016 р. склала 77%. Киргизстан не має значних запасів

³⁶¹ Обзор: Кыргызстан, Россия, ЕАЭС. 18.11.2017. – [Электронный ресурс]: <http://www.ca-portal.ru/article:39933>

³⁶² Гончарук А. Зазнач. твір.

енергоресурсів, але є важливою транзитною країною для постачання вуглеводнів з Казахстану і Туркменістану до Китаю³⁶³.

Щедрі китайські кредити під низькі відсотки значною мірою допомагають розбудовувати транспортну та енергетичну інфраструктуру між країнами Центральної Азії та КНР, що сприяє збільшенню товарообігу, зменшує залежність вказаних країн від російського впливу. Як слушно зауважує А. Гончарук, виходячи «з сучасного довгострокового тренду, Росія у Центральній Азії є «державою, що йде». На заміну їй іде Китай, чий економічний, а відтак і політичний вплив у регіоні постійно зростає». КНР є значно більш привабливим економічним партнером для країн Центральної Азії, ніж Росія: на відміну від Москви, Пекін не тільки пропонує більш вигідні умови для співпраці, а й не вимагає безумовної політичної інтеграції для закріплення економічних відносин³⁶⁴.

Відмова України від євразійської інтеграції та остаточна переорієнтація на європейську та євроатлантичну спільноту стали причиною анексії Росією Криму 2014 р. та розгортання війни на сході України. Агресія проти України наочно продемонструвала країнам-членам ЄАЕС, як Російська Федерація реагуватиме на будь-які спроби захисту ними своїх національних інтересів.

Європейський досвід доводить, що лише після досягнення певного рівня економічної інтеграції доцільно приступати до об'єднання зусиль у реалізації наступних, більш складних етапів. Натомість, в ЄАЕС спостерігаємо форсований темп інтеграції. При цьому навіть перший етап економічної інтеграції у вигляді зони вільної торгівлі так і не реалізовано повною мірою. Вільний ринок нафти й газу, приміром, планується створити тільки 2025 р.³⁶⁵.

Білоруський економіст Я. Романчук, оцінюючи ЄАЕС, зазначає, що де-факто зони вільної торгівлі з РФ Білорусь немає, кількість різних обмежень є гігантською, все постійно змінюється, з'являються нові й нові нетарифні обмеження. Саме це є перепорою для потенційних інвесторів, які могли б використовувати Білорусь як хаб або місце оптимізації товарних потоків. «А поки що бачимо взагалі незрозумілі речі: для польських та литовських перевізників, попри нашу з Росією Союзну державу, там кращі умови отримання ліцензії, ніж для білорусів»³⁶⁶.

³⁶³ Русак Н. Роль стран Центральной Азии в обеспечении энергетической безопасности КНР. – [Электронный ресурс]: <http://mirec.ru/upload/ckeditor/files/rol-stran-centralnoj-azii-v-obespechenii-energeticheskoy-bezopasnosti-krn.pdf>

³⁶⁴ Гончарук А. Знач. твір.

³⁶⁵ Хоменко С. ЄАЕС: новий Союз на пострадянському просторі. 01.01.2015. – [Електронний ресурс]: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/01/141231_eaeu_sx

³⁶⁶ Пульша С. Транзит годує Білорусь. 08.05.2018. – [Електронний ресурс]: <http://m.tyzhden.ua/publication/213345>

На відміну від процесів європейської інтеграції, коли кожен етап розвитку мав широкий суспільний резонанс і підтримку громадськості, євразійська інтеграція в розумінні більшості громадян країн-членів є нагромадженням великої кількості угод та документів, які не мають прикладного значення і практичної реалізації з погляду забезпечення стійкого розвитку країн ЄАЕС. Наявність великої кількості правових документів свідчить, з одного боку, про намагання максимально уніфікувати правову базу діяльності структур євразійської інтеграції, з іншого, – про відсутність цілісної концепції та послідовності цього процесу.

Як зазначає Т. Исаченко, жодна угода так і не стала реальним внеском у формування єдиної торгівельної політики і забезпечення конкурентних позицій як всього євразійського блоку, так і його окремих учасників. Майже в усіх правових документах головну увагу зосереджено на поверховому бюрократичному оформленні, а не на реальному поглибленні співробітництва. На відміну від ЄС, де ініціатива в розвитку інтеграційних процесів йшла від підприємницького середовища та бізнесу, угоди в рамках євразійської інтеграції відображали здебільшого інтереси авторитарної політичної еліти без урахування потреб ринкового середовища³⁶⁷.

Якщо інтеграційні процеси в інших регіонах світу здебільшого розвиваються на основі положень ГАТТ/СОТ, то розвиток євразійської інтеграції відбувається на підставі досвіду і підходів, які нав'язуються Російською Федерацією.

Ще однією особливістю євразійської інтеграції є специфіка політичного контексту: у ній беруть участь країни з авторитарними політичними режимами, які характеризуються високим рівнем корупції, відсутністю вільних засобів масової інформації та верховенства права. Рішення щодо розвитку інтеграційних проектів ухвалюються здебільшого кулуарно, як правило на рівні президентів країн, без широкого суспільного обговорення та залучення інших гілок влади, переговори проводяться в закритому для громадськості режимі. Користуючись значною залежністю країн ЄАЕС від Росії, остання намагається «проштовхувати» рішення вигідні саме їй, національні інтереси інших держав не враховуються. Відсутність реальних демократичних перетворень, нерозвиненість інститутів громадянського суспільства лише посилюють ці перекося.

Аналіз політики Російської Федерації на пострадянському просторі, як у рамках ЄАЕС, так і щодо інших країн, зокрема, й України, дозволяє

³⁶⁷ Исаченко Т. Указ. соч.

зробити висновок про те, що під прикриттям інтеграційної риторики Москва намагається реалізувати послідовну і комплексну стратегію колонізації пострадянського простору.

Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень чітко визначили складові цієї стратегії:

- збереження залежності економік пострадянських республік від сировини, виробничих зав'язків та ринків РФ;
- посилення корупційної залежності місцевих еліт від тіньових схем та розподілу надприбутків від діяльності російських компаній;
- проникнення російського фінансового капіталу та бізнесу в національні економіки;
- підтримка лояльних до Москви політичних сил та лідерів, надання їм ресурсної допомоги та формування сприятливих обставин для приходу або збереження при владі;
- використання російської мови, спільних елементів культури та історичної пам'яті для збереження єдиного гуманітарного простору;
- дискредитація альтернативних до проросійських сил і орієнтацій, навішування ярликів «націоналізму», «фашизму» тощо;
- намагання утвердити сприйняття зовнішніх партнерів, особливо Заходу, як ворожих сил;
- масштабна присутність російських культурних індустрій, медіа, церковних організацій у публічному просторі відповідних країн;
- використання концепцій захисту «співвітчизників» та «російськомовного населення» для втручання у внутрішні справи сусідніх країн;
- створення кризових ситуацій, інспірування конфліктів, сепаратизму, а згодом «посередництва», «гарантування», розміщення збройних контингентів та іншої військової присутності з метою посилення залежності від РФ;
- намагання контролювати національні силові структури, спецслужби, військово-середовище через формування горизонтальних зв'язків з російськими аналогами, різноманітні спільні програми, «обмін досвідом», а також активна агентурна робота на територіях «братніх» країн;
- інституційне оформлення зони власного домінування (СНД, ОДКБ, ЄврАзЕС, ЄАЕС тощо)³⁶⁸.

Щодо загальних тенденцій розвитку євразійської інтеграції, то слід зазначити, що на сьогоднішній день потенціал РФ дозволяє втримувати існуючі формати об'єднання під контролем. Незважаючи на міжна-

³⁶⁸ Режим Путіна перед викликами часу: аналітична доповідь / НІСД / за заг ред. М. М. Розумного. – К., 2017. – 84 с.

родну ізоляцію та санкційний тиск, Росія володіє необхідною військовою силою та економічними спроможностями для того, щоб змушувати учасників ЄАЕС рухатися у фарватері її інтеграційної політики.

Але проблема інтеграційних процесів на євразійському просторі стає дедалі актуальнішою мірою загострення геополітичної конкуренції між США, ЄС, Китаєм та Росією. Формування нового світового порядку впливатиме на долю пострадянських країн, задіяних в інтеграційних об'єднаннях під егідою РФ. З одного боку, маємо брутальну агресію проти України та Грузії, намагання за будь-яку ціну втримати під власним контролем решту країн пострадянського простору, з іншого, – прагнення загорнути в красиву обкладинку власний інтеграційний проект, яким є ЄАЕС. Через це, на нашу думку, перспективи до кінця так ще і не створеного Євразійського союзу виглядають не дуже оптимістично, а фінал євразійської інтеграції ризикує виявитися таким самим, як і в її попередниці – соціалістичної інтеграції у вигляді Ради економічної взаємодопомоги та Організації Варшавського договору.

Підсумовуючи, слід зазначити, що ефективність становлення і розвитку інтеграційних процесів між народами і країнами залежить від багатьох факторів. Найголовнішими серед них є наявність демократичного суспільного устрою, ефективно функціонуюча ринкова економіка, високий рівень соціально-економічного розвитку, поетапність, зваженість, відповідальність під час реалізації тактики і стратегії об'єднання. Добровільність і рівноправність, взаємна вигода і взаємоповага між учасниками об'єднання є запорукою успішного розвитку інтеграційних процесів у сучасному світі. Найбільш динамічно інтеграція розвивається на регіональній основі, бо цьому сприяють спільні історичні, політичні, економічні, соціальні та культурно-цивілізаційні традиції. Намагання передчасно прискорювати інтеграційні процеси в політичній сфері як правило закінчуються провалом.

Євразійська інтеграція під егідою Російської Федерації мало відповідає вищезазначеним критеріям, адже справжня ціль Росії полягає не у побудові потужного інтеграційного союзу, а в намаганні взяти під повний одноосібний контроль країни пострадянського простору.